

הרב עבדיה הראיזן
חבר בי"ד הגדול, ירושלים

מוזנות לאשה המסרבת להתגרש

חייב מוזנות לאשה שבעלה רוצה לגרשה בטענת מאיסה עליו והאשה מסרבת להתגרש, ואינו יכול לגרשה בע"כ מצד התקנה, מה דינה לענין המוזנות?
זאת אשיב בס"ד.

(א) דבר זה כבר נפתח בגדולים, ראשון שבראשון, הוא הגאון הרא"ם ז"ל בח"א סי' ל', וז"ל: אם הוא רוצה לגרש בטענת מאיסה עלי, או שאר טענות, שאינו נאמן בהם, והיא אינה רוצה להתגרש, ואינו יכול לגרשה מתקנת הקהלות, מה דינה במוזנות, התשובה מוכחת, שמאחר שהוא רוצה לגרשה, ויש בידו לפי הדין לגרשה, ברצונה ושלא ברצונה, אע"פ שמצד התקנה א"י לגרשה בע"כ, מ"מ לא יהיה חייב במוזנותיה, מאחר שהעיקוב מצידה ולא מצידו, שהרי הוא רוצה לגרשה, וראיה מפ"ק דכתובות, הגיע זמן ולא נישאו אוכלות משלו וכו', ואין הפרש בין נישואין לקידושין, אלא שבקידושין, הוא מלמעלה למטה, ובנישואין הוא מלמטה למעלה, ואינו דומה ג"כ עם ס' גירושין, או למי שלא הגיע הגט לידה שחייב לזונה, דהתם שניהם צריכים להתגרש, אלא שלא הגט בידה, ולפי"ז א"כ בני"ד, יורשה אע"פ שאינו מעלה לה מוזנות שהעיקוב הוא ממנה עכ"ל.

(ב) דבריו אלה נראים לכאורה כסתומים וחתומים, א. בהראיה שהביא מפ"ק דכתובות, איך מבואר משם דבמקום שהתקנה מעכבת, אינו חייב במוזנותיה, ב. ביאור דבריו שכ' ואין הפרש וכו', אלא שבקידושין הוא מלמעלה למטה וכו', מה למעלה, מה למטה.

(ג) ונראה דהמכוון בהראיה מפ"ק דכתובות, הוא ממ"ש הגמ' שם (ב. א.) ועכשיו ששנינו הגיע זמן ולא נישאו אוכלות משלו וכו' הגיע זמן בא' בשבת, מתוך שאינו יכול לכנוס, אינו מעלה לה מוזנות, הנה שם בגמרא מבר' שמה שאינה יכולה להנשא בא' בשבת, הוא משום שקדו חכמים על בנות ישראל שיהא טורח בסעודה ג' ימים א' בשבת, ושני בשבת, ושלישי בשבת, וברביעי כונסה ע"ש, הרי דזה שאינו יכול לכנוס בא' בשבת הוא משום תקנת שקדו, על בנות ישראל, וכיוון שהוא לטובתה, הרי זה מתייחס דהעיקוב מצידה, היינו משום טובתה, ופטרו אותו ממוזנות משום זה, הרי מבר' דכל שמעוכב מצד התקנה שהיא לטובתה, אינו חייב במוזנותיה, ומכאן לנדונו, שהוא רוצה לגרשה ומעוכב מצד התקנה שהיא לטובתה, אינו חייב במוזנותיה.

(ד) ומ"ש ואין הפרש בין נישואין לגירושין וכו', כיון בזה לתרץ, מה שיש להק' על הראיה מפ"ק דכתובות, דלכאורה רב המרחק ביניהם, דשם בפ"ק

דכתובות, עוד לא בא לכלל חיוב, מונחות לאשה, וכיון שעוד לא בא לכלל חיוב, הרי הוא בבחי' מוחזק כלפיה, ואין מוציאין מיד המוחזק, בטענה כל דהיא, דהיינו שי"ל שהאשה היא בבחי' אנוסה מצד התקנה ואין לייחס עליה כאילו העיכוב מצידה, ויכולה לטעון הא אנה קאימנא, אלא שהתקנה מעכבתי, בכל זאת מכיון שעוד לא בא לכלל חיוב, לזה מעמידין הממון על חזקתו, לא כן אחרי שכבר הם גשואין, ובא לכלל חיוב במונחות האשה בזמן הנושאים, והוא רוצה לגרשה, אינו יכול להפקיע חיוביו כלפיה מצד התקנה, שהיא לטובתה, דבעלי התקנה, שתיקנו שלא יכול לגרשה בע"כ, הוא לטובת האשה, משום דאל"כ לא הנחת בת לא"א ע"ה תחת בעלה, שכ"א יתן עיניו באשה אחרת, ויבוא לטעון שהיא מאיסה עליו, ויגרשינה בע"כ, ולכן עשו תקנה שלא יכול לגרשה בע"כ, עד שיפייסנה וכדומה, ומכיון שעיקר התקנה היתה לטובתה, מסתמא, שגם לא הפקיעו מונותיה, אם היא תסרב להתגרש מרצונה הטובה, דכיון שהבעל התחייב במונותיה בזמן הנישואין, הרי היא כמוחזקת יותר ממנו, ואינו יכול להפקיע חיוביו ממנה, בטענה של התקנה ולייחס עליה כאילו העיכוב מצידה, דאם לא תאמר כן הרי יוצא דתקנה זו היא לרעתה, שתפסיד מונותיה אם תסרב, כ"ז הרגיש בדבריו.

ה) ועל זה בא לכלל ישוב, באומרו, ואין הפרש וכו' אלא שבקידושין הוא מלמעלה למטה, ובנישואין הוא מלמטה למעלה, ר"ל, ששניהם שוים במשקל א' היינו דחיוב במונחות בהם הוא חיוב חדש אלא שבקידושין הוא מלמעלה למטה, ר"ל דחיוב המונות חל עליו מהתחלת הקידושין, היינו תיכף שבא בברית הנישואין עמה, עד למטה ר"ל עד סוף כל הימים, ולזה כ"ז שעוד לא חל החיוב עליו, שחל בא' בשבת והוא מעוכב מצד התקנה, לזה לא חייבו אותו במונחות, ואותו דבר גם בנישואין, ר"ל אם כבר באו בברית הנישואין וחל עליו החיוב ועתה רוצה לגרשה, הרי מכיון שמדין תורה יוכל לגרשה בע"כ, ואסור לו לבוא עליה משום אל תחרוש על רעך רעה וכו', מכיון שבדעתו לגרשה, הרי מדין תורה נפקעו ממנו כל קשרי אישות בינו לבינה, ואם נטיל עליו חיוב מונות, מצד אונס התקנה שמצד האשה, הרי זה בבחינת מלמטה למעלה, ר"ל החיוב הוא בבחי' מתחיל מצד הסוף, היינו שאחרי שהגיע עד סוף החיוב ונפקע ממנו החיוב מדין תורה, ועתה אתה מחייבו, הרי כאילו עתה מתחיל לחייבו מחדש, ואינו מתייחס עליו כאילו חיובו הוא הולך ונמשך, אשר תאמר שהאשה הרי היא כמוחזקת יותר ממנו, אלא דשניהם שוים בשיעוריהם, דבין בקידושין היינו בהגיע זמן ולא נישאו, ובין בנישואין, שכבר היו נישואין, והוא עומד לגרשה, שניהם שקולים, שחיוב המונות עליו, הוא בבחי' התחלה, אלא שבקידושין החיוב הוא בבחי' מלמעלה למטה, ר"ל שזה היום תחי' מעשיך, על החיוב, ובנישואין הוא מתחיל אחר הסוף, וזהו מלמטה למעלה ר"ל מהסוף לאחורנית, היינו כאילו עתה חוזר אחורנית על חיוביו שאחר שכבר פקע חיוביו חוזר להתחייב למפרע, הצד השווה שבהם, שבשניהם, אין המשך חיובים, דאפי' בשהם כבר נישואים, שהוא כבר בא לכלל חיוב, בכל זאת, עתה שרוצה לגרשה נפקעו חיוביו, והחיוב שנחייב אותו, הוא כחיוב חדש, והרי שפיר מוכחת הראיה מפ"ק דכתובות, ואין מקום לחלק, בין אחת להשנית, כפי מה שנר' לכאורה.

ו) שני שבראשון, נשאל שאלה כזו, הרב מהר"א ששון ז"ל בסי' ג"ה

(הוב"ד בס' פרח מטה אהרן ח"א סי' כ"ד, וכן הוא עצמו נשאל בשאלה זו) והביא תשו' הרא"ם הג"ל, ועמד עליה, כפי שעמדנו, הן מצד הראיה מפ"ק דכתובות הנ"ל, הן במ"ש ואין הפרש וכו' אלא שבקידושין מלמעלה למטה, ובנישואין הוא מלמטה למעלה, (אין בידי ס' מהרא"ש הנ"ל, לראות מה בפיו ביישוב הדברים), והפמ"א ז"ל שם כ' בתחי' לפרש לפו"ר, ביאור הדברים דמלמעלה למטה וכו', דהרא"ם עצמו הרגיש בהחי' הזה, שכ' מהרא"ש לחלק יצא בין ההיא דפ"ק דכתובות, שעוד לא נתחייב, לההיא דנ"ד שכבר הוא מחוייב, וזהו מלמטה למעלה, ר"ל דבקידושין לא היה מחוייב מקודם והיה ידו עה"ע, ועתה אתה בא לשעבד ולשים ידו עה"ת, שיתחייב, ולזה בקל ראוי לפוטרו, אבל בנישואין הוא מלמעלה למטה, ר"ל שכבר היה מחוייב מקודם והיה ידו עה"ת, ואתה בא לחייב (נ"ל דט"ס וצ"ל לפוטרו) מחמת התקנה ולשים ידו עה"ע, אין ראוי שיפטור עצמו במה שכבר מחוייב, וראוי שיתחייב אף לפי התקנה, ולז"א ואין הפרש לדחות זה החילוק ע"כ.

(ז) ולא זכיתי להבין דבריו, דאם כך כוונתו, הרי לא יישב כלום לעיקר הקו', דמדוע אין הפרש וכו', לא ביאר כלום למה אין הפרש, והרי זה, בבחי' דחה בגילא דחיתתא, בלי שום טעם וסברה, עוד כ' שם לפרש באופנים שונים ולכולם אין שום נימוק וסברה עמ"ש ואין הפרש וכו' כמו שיראה המעיין בדבריו, רק בזאת בדרך האחרון, כותב דבנישואין, כל מציאות תקנת הקהלות לא היה אלא שלא יגרשינה בע"כ לא שיתחייב הבעל במוזנות, ולא היה התקנה אלא שאפשר שאח"ז יתרצו זל"ז, כל עוד שאין כאן גירושין, ולענין המוזנות, אפשר שתתרצה זאת האשה לעשות ולהיות ניוזנת ממעש"י וכו' ע"כ, גם בזה ל"ז להבין, דהרי כל תקנת הקהלות שלא יגרשינה בע"כ הוא לטובתה, ולטובת הכלל של כל בנות ישראל, שלא יתן עינ"ב, ויאמר מאיסה עלי ויזרוק לה גט בע"כ, ואם נאמר שלא חייבו אותו במוזנות, הרי תקנה זו היא לרעת כל בנות ישראל, אמנם לפי מה שכתבנו מילתא בטעמא, דמדין תורה כבר ניתקו כל קשרי אישות ביניהם, דהרי כל שדעתו לגרשה, אסור לבוא עליה, וכיון שניתקו מהם כל קשרי אישות ויכול לגרשה בע"כ, הרי זה בבחי' כל הראוי לבילה וכו' ובוהו פקעו כל חיוביו כלפיה, ואם נחייב אותו עתה מחדש, הרי זה בבחי' פנים חדשות באו לכאן, והדר דיניה, כההיא דהגיע זמן וכו', דמצינו דלא הטילו עליו החיוב, משום לתא דתקנה, וה"ה כאן אין להטיל עליו חיוב חדש, כיון דהתקנה מעכבת, והוי כהעיכוב מצידה, כפי שהסברנו בדברינו למעלה.

(ח) והנה ראיתי להב"ח ז"ל בסי' ע"ז, שכ' במורד על אשתו בזה"ז שאין מגרשין אשה בע"כ מתקנת רגמ"ה, אין מוסיפין לה על כתובתה, דמאחר שאינו מתכוין לצערה, אינו מן הראוי להפסידו, כיון שאין עיכוב הגירושין מחמתו, וה"ה דאינו מחוייב לוונה דכאילו נעקר האישות לאלתר דמי מאחר שמאיסה עליו, וכו'. ושוב מצאתי כן להרה"ג מהר"ר אליהו מזרחי ז"ל בתשו' סי' ל' וכו'. והביא ראיה מפ"ק דכתובות הגיע זמן ולא נישאו אוכלות משלו וכו' הי"ד אי דמעכבן אינהו אמאי אוכלות משלו, וכו' ע"כ, הנה ממה שהעתיק דברי הרא"ם ז"ל בהראיה מפ"ק דכתובות, מההיא דהגיע זמן ולא נישאו וכו' אי דמעכבן אינהו וכו' (המובא בע"ב שם) מבו' דמבין דעיקר ראית הרא"ם ז"ל, היא מדברי הגמ'

אי דמעכבן אינהי וכו', דמבו' מזה, דכל שהעיכוב מצידה, אינו חייב לזונה, ול"ז להבין לפי"ז איך מוכח משם דבמקום שהתקנה מעכבתו, הוי כהעיכוב מצידה, ומה דמות יערוך, לההיא דמעכבן אינהי, דשם, אין העיכוב מצד התקנה, אלא שהם בעצמם מעכבים בקו"ע במזיד מאיזה סיבה שהיא, אבל היכא שהעיכוב מצד התקנה, והתקנה מסייעתם, הרי העיכוב הוא ברשות, דהתקנה מייפה כחם שיכולין לעכב, ומאן לימא לן דבכגון זה, מתייחס שהעיכוב מצידה, להפקיע מהבעל חיוב המזונות, ומה ענין זה, להיכא שהעיכוב הוא מצד עצמם בלחוד.

(ט) ודוחק לומר, שהוא מפרש ביאור הגמ', דמעכבן אינהי וכו', היינו מצד התקנה, דמלבד דהפשט לא יופשט, בביאור הגמ', דמעכבן אינהי, היינו רק מצד עצמם, לא מצד שום תקנה, עוד זאת, הרי אם העיכוב הוא מצד התקנה של שקדו וכדומה, כבר נאמר בגמ' שם, הגיע זמן בא' בשבת, מתוך שאינו יכול לכנוס, אינו מעלה לה מזונות וא"כ במקום הק"ו פשיטא, הי"ל להק' מגוף הברייתא עצמה שכבר שנינו ועכשיו וכ"ז גם מדהוצרכה הברייתא להשמיענו זאת מבו' דלא כ"כ פשוט הדבר שאינו מעלה לה מזונות, ובאמת שבתשו' הרא"ם שלפנינו, אין כל זכר מהדברים הללו שכ' בשמו, ולפי נוסח הדברים שלפנינו, הראיה פשוטה לפנינו ולאחריה, כפי שכתבנו בדברינו למעלה, דעיקר הראיה, היא מההיא דהגיע זמן בא' בשבת, שאינו מעלה לה מזונות, דמשם ראה נוכחת, דבמקום שהתקנה מעכבתו, כההיא דשקדו, אינו מעלה לה מזונות, והיא ראה אמתני ותקיפא.

(י) הגם הלום ראיתי להח"מ שם סק"ג, שהביא דברי הב"ח הנ"ל במה שהביא ראה לדבריו מדברי הרא"ם הנ"ל, באותו הנוסח שהעתיק הב"ח הנ"ל, ולא העיר עליו שום דבר ממה שכתבנו, רק העיר על גוף דברי הרא"ם בראיתו מפ"ק דכתובות, דאין לדמות סוף דינא לתחילת דינא וכו', וסו"ד אסיק נראה למעשה שאין לסמוך על הרב הב"ח ע"ש, והנה לפי מה שהסברנו בדברינו למעלה, שגם בנדון הרא"ם הוי כתחילת דינא, מכיון שמצד הדין של תורה כבר פקעו כל חיוביו, הרי שניהם שוים בשיעוריהם, ואמנם נראה דדעתו ז"ל דלא כהרא"ם, דאף דמדין תורה יכול לגרשה בע"כ, לא משום זה פקעו כל חיוביו כלפיה, שחייב עצמו בכתובה, ועלי כל סיפוקי ומזונותייכי, דכל עוד שלא ניתק קשריו עמה בג"פ כדמו"י, עם דאסור לו לבוא עליה, מצד אל תחרוש על רעך רעה וכו', לא משום זה יפטר ממזונותיה, דמה פשעה ומה חטאתה להפסיד מזונותיה, משום מחשבתו הרעה עליה, דהרי יכולה לבוא בטענה, הא אנא קאימנא, ולא כל כמינך להפסיד מזונותי, בטענות שוא ומדוחים, שאין להם כל יסוד, שהרי כן באו הדברים במפורש בדברי הרא"ם בשאלה, "בטענת מאיסה עלי, או שאר טענות שאינו נאמן בהם" ובשלמא אם היו לו טענות עליה, שמצד הדין אסורה עליו וכדומה, הרי שפיר מקרי שהעיכוב מצידה, ואינה יכולה לבוא עליו בטענה, הא אנא קאימנא, אבל כל שהטענות אין להם שום בסיס למה תפסיד מזונותיה, ולכן הדר דינא, שאין לדמות, סוף דינא, לתחילת דינא.

(יא) והנה לעיקר הדין, אם יש לפסוק כס' הרא"ם הנ"ל, כבר הבאנו ד' הב"ח, ושכנגדו החולק עליו הח"מ ז"ל, והב"ש שם בסק"ו כ' ממהרא"ש שפסק דיכול

הבעל לומר קי"ל כהרא"ם, מיהו מתשו' הרא"ש כלל מ"ב ותשו' מהרי"ק שו' ק"ה, ולקמן סוס"י קי"ז משמע דהוא חייב ליתן לה מזונות וכסות, מיהו נד' דאין כופין אותו לשמש עמה וכו' ע"ש, ושם בהגהות רעק"א כ' מהבשמים ראש סי' קס"ח דלא כהרא"ם, (להמייחסים בשמים ראש להרא"ש, אין כאן שתי דעות, דוהו מ"ש הרא"ש עצמו כלל מ"ב כנ"ל), והב"ם ז"ל שם כ' ע"ד הב"ש הנ"ל, ולע"ד אחרי שמהרא"ש לא הביא כ"א מהרי"ק, לכן כ' דיכול קי"ל, דהוא יחיד כנגד יחיד, משא"כ הח"מ שהביא נמי הראש, נמצא הרא"ם יחיד נגד שנים, ולא יכול לומר קי"ל, זבייחוד נגד הרא"ש וכו', ובפרט שהרב הגדול ח"מ והוא אחרון הסכים למעשה שמחוייב שאר וכסות, והכי מסתבר לע"ד, דאל"כ איך יתקיים החרם שלא לגרש בע"כ, ואין לך בע"כ יותר מזה, ומ"ש כפייה דמזונות שאין מספיקין מעש"י, מכפייה בשוטים, וכו', ע"כ, והפתשו' שם סק"ב הביא דברי הב"מ הנ"ל, וכ' עוד מס' ישועות יעקב שהאריך ג"כ בזה, ובסוף כ' ואבותינו סיפרו לנו מזקני הגאון ח"צ ז"ל שפע"א אירע בימיו שמורה א' הורה כדברי הרא"ם, והוא ז"ל חלק עליו, וסתר דינו אחר מעשה, וכפה את הבעל שיתן לאשתו מזונותיה בשלימות, אמנם אם טען מאוסה עליו וי"ל טעם מבורר, אף שאין הדין נותן לגרשה בע"כ מהמת זה, מ"מ יוכל למנוע ממנה מזונות עד שתקבל ג"פ וכו' ע"ש שציין עוד לס' גט מקושר בסג"ר אות ר"ח, ובס' משכנות יעקב סי' ט"ז.

(יב) ולכאורה יש לעמוד ע"ד הח"צ הנ"ל, שכ' בטוען מאיסה עליו וכו' אף שאין הדין נותן לגרשה בע"כ, יכול למנוע ממנה שאר וכסות עד שתקבל ג"פ, דמה יענה לדברי הב"מ הנ"ל שכ' דאיך יתקיים שלא לגרש בע"כ, ואין לך בע"כ יותר מזה, וצ"ל דהוא סובר דהחרם נאמר, רק באין לו טעם מבורר למה מאיסה עליו, וכמו שכן נראה מתשובת הרא"ם הנ"ל, שעל נדונו שם בטוען מאיסה עלי או שאר טענות שאינו נאמן בהם, כתב ואינו יכול לגרשה מתקנת הקהילות, שמזה מבואר דמשמ"ל בתקנת הקהילות, שהוא באותו האופן שהזכיר בנדונו, דטוען מאיסה עלי, או שאר טענות שאינו נאמן בהם, ר"ל שאין לו טעם מבורר לטענתו, אבל אם יש לו טעם מבורר, כהיא שכתב הח"צ ז"ל, יכול לגרשה בע"כ, ולכן יכול למנוע ממנה שאר וכסות, אלא דלפי"ז לא מובן מ"ש אף שאין הדין נותן לגרשה בע"כ מחמת זה, דאם נניח דבכגון זה לא נאמר החרם, הרי גם מן הדין יכול לגרשה בע"כ, דהרי כל עיקרו של הדין, שאין מגרשה בע"כ, הוא רק מצד החרם, אבל מצד דין תורה, כל אדם יכול לגרש אשתו בע"כ, באיזה טענה שהיא, כמ"ש בס"י קי"ט ס"ו, גם הרי שם בהגה נאמר במפורש: אבל ר"ג החרים שלא לגרש אשה שלא מדעתה אם לא שעברה על דת וכו' ע"ש, מבואר מזה דדוקא בעוברת על דת הוא דלא החרים ר"ג, אבל לא בטענה אחרת דמאיסה עליו, וכדומה.

(יג) ולכן נראה דהח"צ ז"ל, חולק בזה על הב"מ, דהוא סובר דאם מונע ממנה שאר וכסות, אין זה נקרא כפייה על גט, וכפייה על גט, הוא רק כאשר כופין אותה, במיוחד על הגט, ודומה לזה כ' הפתשו' בס"י קנ"ד סק"ח מס' ג"א, במי שרגיל לכעוס ולהוציא אשתו מביתו, שאין כופין להוציא, מיהו יכולית לכפותו בשוטים לזונה או לשמש, או ליתן לה גט, (בדרך ברירה) ואין זה נקרא כפייה על הגט רק כדי לקיים שארה ועונתה עכ"ל, הרי אפילו באוסן של כפייה

ממש בשוטים, אם הוא בדרך ברירה, לא חשיב כפייה על הגט, כ"ש כאן בנ"ד; דאין שום כפייה כלל, רק דמונע ממנה שאר וכסות, דלא נקרא כפייה על גט, ומכיון שאין מכריחין אותה לקבל גט, ויכולה להשאר כך לעולם בלי שום קבלת גט, והיא תיזון ממעש"י, ואין זה אפי' ביחס ברירה, מכיון שאין כאן אפי' הדגשת דברים, שאו תקבל גט, או תיזון ממעש"י. ובפרט שלגבי כפייה לאשה לקבל גט, ל"ש חשש דגט מעושה, דמן הדין האשה מתגרשה בע"כ, רק מה שיש הוא רק ענין החרם, ומכיון שאפילו גבי האיש שיש בו ענין של גט מעושה, התרנו באופן כזה ויותר מזה, מכ"ש דיש להתיר בכפייה לאשה, בכגון זה, שהוא גם בלא דרך כפייה מפורשת, כאמור.

יד) ותבט עיני בתשו' משכנות יעקב (שציין הפתשו' הנ"ל) והוא בסי' ט"ז בחאה"ע, וראיתי שהביא דברי הח"מ והב"ש הנ"ל, וכ' ופשיטא דאין לעשות מעשה כד' הרא"ם, נגד כל האחרונים אשר כל הוראותינו על פיהם המה, והוסיף לחדש לנו בטובו, באומרו, ולא עוד, אלא דלענ"ד גם לפי דין הש"ס בלא חדרגמ"ה אין ביד הבעל לפטור ממזונות אשתו כ"א בהגיע גט לידה דוקא, ולא סגי באמירה בעלמא ובהשלשת כתובתה, והכי משמע פשטא דמתניתין גבי רפואה ואם אמר הרי גיטה וכתובתה וכ' ויש עוד ראייה מלשון המשנה גבי אנשי יהודה היו כותבין עד שירצו היורשין משמע דבבעל גופיה ליתא להך תקנתא וכ' עש"ב, מבואר מדבריו שחולק ע"ד הח"צ הנ"ל שכ' בי"ל טעם מבורר למה מאיסה עליו יכול למנוע ממנה שאר וכסות, דהרי אפי' לפי דין הש"ס הוכח הוכיח, דאין ביד הבעל לפטור עצמו ממזונותיה, כ"א בהגיע גט לידה, כ"ש בזה"ז שיש חרגמ"ה, שאין לגרש אשה בע"כ, דודאי דאינו יכול למנוע ממנה שאר וכסות, ועוד למדנו חידוש מכלל דבריו, דלאלה שלא קיבלו עליהם חרגמ"ה, אף אלה, שלא מטילים שבועה בכתובה, שלא יוכל לגרש אותה בע"כ, שאין יכול להפטר ממזונותיה, בטענות שונות, שאין בהם כדאי לפי הדין לגרשה בע"כ, כ"א דוקא בהגיע הגט לידה.

טו) ומכאן חנא דמסייע לן, למה שהעלינו בישכיל עבדי ח"ה אה"ע סי' פ"ח, דהאשה נקראת מוחזקת בענין המזונות, במקום שהבעל בא עליה בטענה מפוקפקת, ושם כתבנו באופן שיש שבועה או קנין בכתובה לזונה ולפרנסה, ולפי דברי הרב ז"ל יוצא יותר דאף בל"י, אינו יכול לפטור עצמו ממזונותיה, כל עוד שיש קשרי אישות ביניהם, שחיוב המזונות הם מוטלים עליו מצד הדין של שארה כסותה ועונתה לא יגרע, לא רק מצד השבועה, ולכן לא יכול לפרוק עליו החיוב, בטענות שונות שאינם מבוססות, עד שיפטרנה בג"פ כדת.

טז) והנה הרא"ם עצמו, בס' מים עמוקים סי' א' (הבי"ד הרב ידיו של משה אה"ע סי' ח') כ' דאפי' אמר מאיסה עלי אין לו לגרש בזיווג ראשון, וסיים היד"מ שם, ואע"פ שכ' שם דלר"ש אין לכופף שלא להוציא, אלא שהוא שנוי לפני המקום, הרי מ"מ כיון שהוא שנוי לפני המקום, הרי מצד עצמו יש לו למנוע הגירושין והרי העכבה דידיה גמי ע"ש, ומזה הכריח היד"ש"מ, דדבריו בתשו' סי' ל' הם המדברים בזיווג ב' (עי' בדברינו בישכ"ע ח"ב אה"ע סי' ח' אות ט'), ונראה דזהו מה שדייק בדבריו בתשו' למחוב, ויש בידו לפי הדין לגרשה וכ', דדיוק אומרו "לפי הדין" ז"א בזיווג ב', שמן הדין יכול לגרשה.

אבל לא בזיווג ראשון, דאז מחשב העיכוב מצידו ג"כ. ולכאורה צריך ביאור. דהרי גם מצד חרגמ"ה הוי כהעיכוב מצידו, דהרי כל עיקר החרם הוא אקרפטא דגברי מונח, לא על הנשים, וכיון שהוא ככול בהחרם, שאסור לו לעבור על החרם, למה לא יהיה נחשב שהעיכוב מצידו, האם יעבור על החרם, לא הוי שנוי לפני המקום, ומה לנו אם מצד דין תורה יכול לגרש אותה בע"כ, הלא סו"ס. עתה שנתקבל בכל התפוצות חרגמ"ה, הרי אריא דחרגמ"ה רביע עליה, ואינו יכול לעבור בשאט נפש על החרם, וכיון שכן הרי גם הוא לא גרע מהאשה המסרבת להתגרש, והעיכוב מצידו, לא פחות ממנה.

(יז) ולכן לפע"ד, דהרא"ם ז"ל מעולם לא כיון בזה על תקנת חרגמ"ה. דהרי דייק ותני בדבריו, תקנת הקהלות, ר"ל דהקהלות במקום, עשו תקנה זו במקומם לטובת האשה, וכל הנושא אשה אדעתא דמנהג המקום נושא, ולכן לא חשיב העיכוב מצידו כ"כ כמו האשה, דאין כאן איסור חמור כ"כ אם יעבור על התקנה, רק אולי יש ענין של קנס ממון וכדומה, שכך נהוג בתקנת הקהילות. שכל העובר על התקנה, יש עליו איזה קנס של איזה סכום של ממון ולא יותר. ולכן הוא נקט יותר ממנו שהעיכוב מצידה. ולזה דן ידין, שאינו חייב במזונותיה, כיון שמצד הדין הוא יכול לגרשה בע"כ, אם לא היתה תקנת הקהלות, שהיא לטובת האשה, וגם יכול לעבור על התקנה ולשלם הקנס שיחול עליה, ועי' בדברינו בישיב"ע ח"ב הנ"ל, ששם הבאתי לאיזה מהפוס' הסו' כן דהרא"ם לא דיבר רק בתקנת הקהילות, ולא בחרגמ"ה, והם הרב טוב לישראל, שכ"כ מהרב ושב הכהן ע"ש, וכן מהמשנת ר"א ח"ב אה"ע סי' מ"ח (צ"ה ב') ע"ש, והוא ברור לע"ד, דאטו מי סני ליה להרא"ם לכתוב ויש חרגמ"ה, אלא דברור הדבר שכן האמת שהוא לא דיבר רק בתקנת הקהילות, ולא בחרגמ"ה. *

(יח) והנה הבי"ש ז"ל בסי' ע"ז סק"ו כ' ע"ד רמ"א שם שכ' וי"א דאם רוצה לגרש מיד וליתן לה הכתובה אין מוסיפין וכו'. דלכאורה תמוה, מה ראייה מדברי הרמב"ם דפסק כן לדינא דש"ס, וכו' אבל בזה"ז דאיכא חר"ג דא"י לגרש בע"כ י"ל דדינו כמורד אף אם ירצה לסלק הכתובה וכו'. ואפשר מדסתם הרמב"ם ופסק אם רוצה לגרש וכו' אין דינו כמורד ולא חילק בין זיווג רא' דק"ל דאסור לגרשה אא"כ מצא בה דבר ערוה וכו' מ"מ אין דינו כמורד ואין מוסיפין וכו' מזה נשמע אף לדידן דאיכא חר"ג מ"מ לא הוי כמורד ואין מוסיפין וכו'. ועי' חשובת מהר"א מזרחי סי' ל' וכו' ע"כ, הנה ממה שנסתייע מדברי מהר"א מזרחי, מבואר דמשמ"ל בד' הרא"ם ז"ל, דדבריו הם הנאמרים גם בזיווג ראשון, דהרי לדבריו, שדקדק מדברי הרמב"ם שלא חילק בין זיווג ראשון לזיווג שני, דה"ה: בזה"ז שיש חר"ג וכו' מבואר דס"ל דזיווג ראשון לפני חר"ג, הוא במשקל א',

(*) החילוק דחוק, ואם חדר"ג ייחשב כעיכוב ממנו, גם תקנת הקהילות יש להחשיב כן. אלא שהדברים כששוטם, כי בחדר"ג, כל התקנה היא שלא לעבור על רצונה ולגרשה בעל כרחיה, ויוצא שכל העיכוב בא בגללה, שהרי אם היא רוצה אין כאן שום חרם כלל. וליד למ"ש לענין מגרש בזיווג ראשון, שגם כשזה בהסכמתה, עכ"ס הוא שנוי לפני המקום.

עם חר"ג בזה"י, והוא תמוה, דהרי הרא"ם עצמו, בס' מים עמוקים כ' במפוי, דזיווג ראשון אפי' אמר מאיסה עלי אין לו לגרש כנ"ל, ולפי דברינו הנ"ל מוכרח לומר דהרא"ם לא כיון רק על תקנות הקהלות שהיא תקנה בעלמא, ולא על חרגמ"ה כנ"ל.

יט) וצ"ל דהב"ש ז"ל, לא נראו לעיניו דברי הרא"ם בס' מים עמוקים הנ"ל, והוא נמשך אחרי הב"ח והח"מ, שמבינים בפשיטות בדברי הרא"ם, דדבריו מוסבים על חרגמ"ה, אמנם גם עליהם תיפול קושייתנו, דמדבריו עצמו בס' מים עמוקים, אינו נראה כן, וגם עליהם צ"ל, דלא היו לנגד עיניהם דבריו בס' מים עמוקים הנ"ל.

כ) אמנם אפ"ל, דכן היו לנגד עינם דבריו במים עמוקים הנ"ל, אלא דבכל זאת, הם מבינים, דמ"ש תקנת הקהלות, הוא מוסב על חרגמ"ה, אלא דבזיווג ראשון דיש תרתי, איסור דלא יגרש בזיווג ראשון, ואיסור החרם, לכן כתב דאין לו לגרש בזיווג ראשון, וז"א דאם רוצה לגרש לא מפטר ממזונותיה, אבל בזיווג ב' כיון דאין עליו איסור תורה, דלא ימהר לגרש, ורק איסור החרם לחוד, שהוא נתקן לטובתה, הוי כהעיקוב מצידה, ולא מצידו, ולכן יכול לפטור עצמו ממזונותיה, והוא דוחק, דאטו איסור החרם קיל, הרי קי"ל ספק חרם להחמיר, כמו ס' איסור שבועה, ואיך יכול לעבור על איסור החרם בשאט נפש, זצ"ע.

כא) עוד יש לעמוד בדברי הב"ש הנ"ל, במ"ש ליישב ד' מור"ם מדברי הרמב"ם שלא חילק וכו', דהרי הרמז"ל לא כ' הך דינא להדיא דאם רוצה לגרש וכו' כדי לחלק בין זיווג ראשון לב', דכל עיקר דין זה למדו מור"ם רק מדיוקא כמ"ש ומשמע מדברי הרמב"ם וכו', ול"ש לומר אדיוקא, הי"ל לחלק, וצ"ל דכוונתו לומר דמאחר דסתמו כפירושו דכן משמע מדיוק דבריו, א"כ א"א דיש לחלק בזה בין זיווג רא' לזיווג ב', הי"ל מהראוי לומר הדיוק בפירוש איתמר, כדי לאשמעינן בו החילוק דבין זיווג ראשון לשני, וא"כ מזה מבואר דאין שום חילוק בזה, ולכך לא הוצרך להטריח עצמו לומר הדיוק במפורש, מאחר דכבר מבואר מאליו דאין בו שום חילוק.

כב) והנה לפי"ד הב"ש הנ"ל, נראה דבזה פליגי מרן ורמ"א, בד' הרמז"ל, שמרן דפסק דברי הרמז"ל בסתם ולא חילק בין אם אין רוצה לגרשה מיד, לרוצה לגרש מיד, סובר דדברי הרמז"ל לא נאמרו אלא לדינא דש"ס, אבל בזה"ז לאותם שקיבלו חרגמ"ה, שאינו יכול לגרשה בע"כ, גם אם ירצה לגרש מיד והיא מסרבת, מוסיפין לה על כתובתה, וד' רמ"א שכ' וי"א וכו' שאפי' בזה"ז אם רוצה לגרש מיד אין מוסיפין לה, והוא מדלא חילק בין זיווג ראשון לזיווג שני, ואמנם ד' מרן ז"ל, שאין זה הכרח שלא חילק, אם מטעם שכתבנו, של"ש לומר אדיוקא לא חילק, אם שיי"ל דסמך על מ"ש בפ"ו מה"ג הכ"א ששם שם בחלקות בין זיווג ראשון לזיווג ב', וממילא דה"ה כאן דמה שיוכל לגרשה הוא רק בזיווג ב', אבל בזיווג רא' שא"י לגרשה בע"כ, הדר הו"ל כמורד ומוסיפין, ואפשר עוד לומר, דלדעת מרן ז"ל אדרבה יש מקום לדייק מדברי הרמז"ל לאידך גיסא, והוא ממ"ש כ"ז שתרצה היא לישב מוסיפין ואם אינה רוצה, כופין אותו לגרשה, דמתלה הדבר ברצונה, א"כ הוא הדבר ג"כ באם

הוא רוצה לגרש, והיא אינה רוצה, דאזלינן בתר רצונה, דמאי שנא, דהגם דקי"ל דאשה מתגרשת בע"כ, אינו אלא במקום שמגרשה מן הדין כמו במצא בה דבר ערוה בזיווג ראשון או בהקדיחה תבשילו לב"ה בזיווג ב', כמ"ש הרמז"ל בפ"י מה"ג הכ"א, ובש"ע סי' קי"ט, לא כן במקום שאינו רוצה לגרשה מצד הדין, אלא מצד שהוא עצמו בחלה נפשו בה ואומר מאיסה עליו, אינו יכול לגרשה בע"כ, ולפטור עצמו מחיוב מוזנותיה, אפי' בזיווג ב'.

(כג) יוצא מהאמור, דאפי' לדין שלא קיבלנו חרגמ"ה, לד' מרן הכל תלוי ברצון האשה, כל שמן הדין אינו יכול לגרשה בע"כ אפי' בזיווג ב' אינו נפטר ממוזנותיה. ולד' רמ"א שאפי' בזה"ו לדידהו שקיבלו חרגמ"ה, שיכול לפטור עצמו ממוזנותיה, אם רוצה לגרשה, ממה שלא חילק הרמז"ל בין זיווג ראשון לב', לזמן הש"ס, דה"ה לאלה שלא קיבלו חרגמ"ה, דהם באותה הבחי' של זמן הש"ס, דאם רוצה לגרשה בטענה של מאיסה עליו, אינו נקרא מורד ואינו חייב במוזנותיה.

(כד) נמצא דג' סברות בדבר: א. ד' הרא"ם לפמ"ש בס' מים עמוקים. דאפי' בזה"ו דיש חרגמ"ה, יש חילוק בין זיווג רא' לב', דבזיווג רא' א"י לגרשה בע"כ, בטענת מאיסה עלי, וממילא דלא הוי העיכוב מצידה וחייב במוזנותיה, ובזיווג ב' כיון שמן הדין יכול לגרשה בע"כ אלא שהתקנה מעכבתו, פטור ממוזנותיה דהוי כהעיכוב מצידה, ולדברינו, דדברי הרא"ם לא נאמרו רק בתקנת הקהילות ולא בחרגמ"ה, ממילא דבחרגמ"ה אף בזיווג ב' דינו כבזיווג רא' לדינא דש"ס; ב. ד' מרן לד' הרמז"ל, אפ"ל דאף לדינא דש"ס יש חילוק בין זיווג רא' לב' אם בא בטענת מאיסה עלי שמן הדין א"י לגרשה בע"כ, וממילא אותו הדין לאלה שלא קיבלו חרגמ"ה, דדינם כדינא דש"ס דיש חילוק בין זיווג רא' לב', ואפ"ל עוד דלד' הרמז"ל אף לדינא דש"ס הכל תלוי ברצונה, במקום שא"י לגרשה בע"כ מן הדין, ואותו דבר לאלה שלא קיבלו חרגמ"ה, שא"י לבוא בטענה של מאיסה עלי לפטור עצמו מחיוב מוזנותיה, ומכ"ש לאלה שקיבלו חרגמ"ה, דנוסף עליהם איסור דחרגמ"ה, דודאי דא"י לבוא עליה בטענת מאיסה עלי לפטור עצמו ממוזנותיה; ג. ד' רמ"א לדברי הב"ש, דמדלא חילק הרמב"ם בין זיווג ראשון לב', וכ' סתם ואם רוצה לגרש וכו', מזה נר' דה"ה בזה"ו דקיבלו חרגמ"ה, אם הוא רוצה לגרש מיד, כאילו נעקר האישות לגמרי, מאחר דמאיסה עליו וא"ח לזונה.

(כה) והנה לכאורה יש לעמוד בדברי מור"ם שכו' בלשון וי"א וכו', דלפי"ה דהוא הוא המוליד סברא זו ממשמעות דברי הרמז"ל, כמו שצויין שם בהגה, מה שייד לומר וי"א, כאילו מי שהוא אחר, הוליד סברא זו, היה מהרצוי לומר, ונר' לי דאם רוצה לגרש מיד וכו', דהיינו ס' עצמו, ונראה דשם בד"מ סיים וכן הוא בהגהות אלפסי, ומזה נראה דהוא מסתמך ואזיל על מה שראה בהגהות אלפסי, ולפי מה שראה בהגהות אלפסי, התאים דברי הרמב"ם במשמעות דבריו, ולפי"ו שלא בדקדוק צויין בהגה מילים אלה בסוגריים, (כך משמע מדברי הרמב"ם וכו') דע"ז ל"ש לומר, וי"א, והיו צריכים לציין כן הוא בהגהת אלפסי. כו) והנה לכל הדברות והאמירות, נראה דבמקומות שנוהגים להטיל שבועה בכתובה על הבעל שלא יגרשנה בע"כ, כולם מודים אפי' להסובר דדברי הרא"ם

הם הנאמרים בחרגמ"ה, דבמקום-שיש איסור שבועה, אינו יכול לבוא בטענה שהעיכוב מצידה, דהרי הוא היה הנשבע ברצונו הטוב לקיים כל התנאים הנאמרים בשטר הכתובה, וכיון שאינו יכול לעבור על שבועתו, הוי כהעיכוב מצידו, ולא דמי לאיסור חרגמ"ה דשם לא הוא שהביא איסור זה על עצמו, אלא דהאיסור הוטל עליו, מצד רגמ"ה וכל הדורות שקדמוהו, שקיימו וקיבלו עליהם חומר החרם עסקה"ד, ואף להסובר דר"ג לא החמיר רק ע"ס אלף החמישי, הרי מכיון שדורות הראשונים המשיכו לקבל החרם גם אחרי אלף החמישי, הרי הדר דינו כלפני אלף החמישי, ולא הוי כאילו הוא הביא האיסור על עצמו, כמו שנשבע הוא בעצמו בזמן הכתובה.

(כו) וראיתי להכנה"ג בסי' ע"ז הגה"ט סק"ג (הבי"ד הבאה"ט סק"ז) שהביא דברי הגהות אלפסי בשם ריא"ז הוב"ד בשה"ג פ' אע"פ (שציין בד"מ). וכ' עליו ז"ל: ונ"ל דהיינו דוקא במקום שלא קיבלו עליהם חרגמ"ה וכו', וגם לא נשבע ע"כ וכו', שלא יגרשנה בע"כ, אבל במקום שנוהגים חרגמ"ה או שנשבע ע"כ אם רוצה לגרש וליתן לה כתובה אין שומעין לו וכו', ע"ש, מבואר מזה דהוא מבין בהגהות אלפסי, דדבריו הם הנאמרים רק לדינא דש"ס, ודלא כהב"ח והב"ש בד' רמ"א, והוא כדברי הח"מ, ולכאורה נראה דהוא גם דלא כהרא"ם סי' ל', לפי הבנת הב"ש ודעימיה בדבריו דמ"ש תקנת הקהלות, היינו תקנת רגמ"ה, ולפי הנחה זו, הרי הוא סותר דברי עצמו, שכ' בח"מ סי' כ"ו הגה"ט אות י"ח שהביא שם תשובת הרא"ם הנ"ל והחולק עליו, וכ' כיון דאיכא פלוגתא דרבוותא, הבעל הוא המוחזק ואינו חייב במזונותיה ע"ש, והרי זה נסתר מחמתו באה"ע הנ"ל, שכ' בפשיטות דלא כהרא"ם.

(כח) ואמנם לדברינו דדברי הרא"ם לא נאמרו אלא בתקנת הקהלות, לא בחרגמ"ה, אין כאן סתירה, דמ"ש בחו"מ הנ"ל, הם המדברים רק בתקנת הקהלות, דכיון דאין שם לתא דאיסורא, ויכול לגרשה בע"כ, מיקרי העיכוב מצידה, ולזה הבעל הוי כמוחזק וא"ח במזונותיה, אבל במקום חרגמ"ה ושבועה, כיון דרביע עליה אריא דחרגמ"ה, ואיסור שבועה, הוי כהעיכוב מצידו, ואינו יכול לפטור עצמו ממזונותיה, כנ"ל, וביאור דבריו שם בח"מ שכ' דאינו נאמן להעביר הבעל על שבועתו וחרגמ"ה, וכו', ואי משום שהיא מפסדת מזונות כמ"ש הרא"ם וכו', ר"ל דממ"נ אינו נאמן השליח דבמקום שקיבלו חרגמ"ה, וכן במקום שנשבעין, א"י להעבירו על שבועתו וחרגמ"ה, ובמקום שלא קיבלו וכו', אינו נאמן להפסידה מזונות מטעם שכ' הרא"ם דיש תקנת הקהלות, ועל תקנת הקהלות כ' דהבעל מוחזק, וא"ח במזונותיה, אך לא כיוון על מקומות שקיבלו חרגמ"ה, או שבועה, דזה כבר גילה דעתו באה"ע הנ"ל שאינו יכול לפטור עצמו מזה.

(כט) ולעצם הדבר שמבואר בדבריו, דחרגמ"ה ושבועה, בתדא מחתא נינהו, אף דלפי דברינו הנ"ל, יש מקום לחלק ביניהם כנ"ל, הנה זה שכתבנו הוא רק להדוגלים בס' הרא"ם ודעימיה, ומבינים דדבריו הם הנאמרים על חרגמ"ה, וע"ז כתבנו אפי' לדידהו, יש מקום לחלק בין חרגמ"ה, דהוא רובץ עליו מאבותיו ואבות אבותיו, אבל במקום שהוא עצמו נשבע, דהוא הביא עליו האיסור אינו יכול לבוא בטענה של מאיסה עליו לפטור עצמו ממזונותיה, דבכגון

זה הוי כהעיכוב מצידו, אבל הכנה"ג דמבין בדברי הרא"ם דלא מיירי בחרגמ"ה, אלא בתקנה בעלמא של הקהלות, הרי חרגמ"ה ושבועה שקולים הם.

(ל) שו"ר בתשו' פרח מטה אהרן הנ"ל, בסו"ד שם דגם הוא כ' לחלק בין תקנת הקהלות, לשבועה ע"ד שכתבנו, והנראה מדבריו שהוא מבין בכוח הרא"ם שכ' תקנת הקהלות שהוא תקנה בעלמא שמתקנים הקהלות כפי שכתבנו, ולא חרגמ"ה, דהרי לא נזכר שום שמץ בדבריו מחרגמ"ה כאשר יראה הרואה, ולפלא בעיני דברי הידיו ש"מ שם, שאחר שכ' לחלק בין חרגמ"ה לשבועה, כ' ועי' פמ"א שחילק בין כשעכבת הגירושין הוי מתקנת רגמ"ה, ובין כשנשבע הוא שלא לגרשה בע"כ בענין אחר וכו' ע"ש. ולא ידעתי איה איפה מצא שנזכר בדברי הפמ"א חרגמ"ה, בכל דבריו שם אין שום שמץ מחרגמ"ה רק תקנת הקהלות סתם, ושנה ושילש כמה פעמים "תקנת הקהלות" ולא יותר, וכן אתה תחזה לה"משנת ר"א" ח"ב אה"ע סי' מ"ח (צ"ה ב') שכ' בזה"ל דע"כ לא אמרה הרא"ם אלא דוקא לגבי תקנת הקהלות דהוי תקנה בעלמא וכו' ע"ש.

(לא) ואגב ראיתי לו שם, שהביא דברי הכנה"ג ז"ל הנ"ל, והעיר עליו בהסתירה שבדבריו, ובא לכלל ישוב בדבריו ע"ד שכתבנו, אלא דשוב דחה זאת משום דהכנה"ג בח"מ כ' דמהרא"ש קאי בשי' הרא"ם ושם מפורש בתשו' ח"צ שמובא במהרא"ש דקיימי על תקנת רגמ"ה ע"ש, ואין מצוי אצלי סי' מהרא"ש לעמוד על טיבן של דברים. ועכ"פ עם שגניח דלא כן ד' הכנה"ג אך הדברים כשלעצמם בדברי הרא"ם שדייק ותני "תקנת הקהלות" נראים לעין כל, דלא כיון רק לתקנת הקהלות סתם, ולא אחרגמ"ה, כמ"ש בדברינו למעלה, גם ראיה נוכחת לזה ממ"ש הוא עצמו בס' מים עמוקים לחלק יצא בין זיווג רא' לזיווג ב' כנ"ל בדברינו, והאמת יורה דרכו.

(לב) עכ"פ לעצם הדין להלכה ולמעשה, אם יש לפסוק כהרא"ם, בזה"י דיש חרגמ"ה, או שבועה, כבר עלתה דעת רוה"פ דלא כהרא"ם כמו שהובא בפתשו' בסי' ע"ז הנ"ל. ובפרט לפי מה שכתבנו לחלק בין תקנת הקהלות לחרגמ"ה, ולשבועה, דיש מקום לומר דבזה לא דיבר הרא"ם, ואף להסובר דדברי הרא"ם הם המדברים בחרגמ"ה, אך במקום שבועה ודאי דידודו דלא מיקרי שהעיכוב מצידה, וכן דאפי' להדוגלים בחרגמ"ה, אין זה אלא בזיווג ב', לא בזיווג רא' כמ"ש הוא עצמו בס' מים עמוקים, כנ"ל. ועי' בדברינו בישכיל עבדי ח"ה סי' פ"ח באה"ע, מ"ש עוד בזה, והבאנו דברי הרבנים בס' אוסף פסקי הדין תשי" בעמוד ק"ט שנאמר שם במפוי שבזמנינו אנו נהגו כל בתי דין בישראל שלא כד' הרא"ם, אם לא במקום שהדין נותן לגרשה כגון עוברת על דת וכו' ע"ש, ובכן דא תהא למיקם לעיקר השאלה בנ"ד שאינו יכול לפטור הבעל עצמו ממזונות אשתו שטוען עליה מאיסה עלי שאינו מבוררת, וה' יאיר עינינו בתורתו ויראנו נפלאות מתורתו אמן.